

қағаз жасау өндірісі гүлденеді», - деп жазылады /5/. Самарқаннан ол бірте-бірте Батыс Азияға одан ары Еуропаға тарап, «Самарқан қағазы» деген атпен белгілі болды. Қазіргі кезге дейін, парсы тілінде Қытайдың қағаз жасау өнерінің таралуын және Парсы шығанағына енген қағазды «Самарқан қағазы» деп атайды.

Қағаздың пайда болуы халықтардың рухани мәдениетін қағаз бетіне түсіріп, ұрпақтарға баға жетпес мұра ретінде қалдыруға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, қағаз пайда болғаннан кейін, білім, ғылым тек ақсүйектердің уысына ғана түсетін қазына түрі емес, сондай-ақ, қарапайым халықтың да қолын жеткізді. Қағаз пайда болғаннан кейін кітап басу өнері де пайда болды.

Кітап басу өнері де қытай мәдениетінің ең үлкен жетістігі сонымен қатар, әлем мәдениетінің мәдени қазынасын байытқан өнер түрі болып табылады. Кітап басу өнерінің Батысқа таралу процесінде Орталық Азия «бірінші бекет» болып табылады. Кітап басу өндірісінің пайда болуы солтүстік Сұң империясымен тығыз байланысты еді. «Мың си битан» кітабының сегізінші тарауында жазылғандай «Кітап басу Таң дәуірінде гүлденіп, кітаптың қалыңдығы ақшаның қалыңдығымен бірдей болды», - деп жазылды. Кітап басу тәсілінің дамуы, рухани мәдениетті халыққа таруда үлкен үлесін тигізді. Солтүстік Сұң династиясы кезінде (1041-1048), кітап басудың бұрынғы тәжірибесіне сүйене отырып, шрифті пайда болды. Осылайша кітап басу өнері басқа халықтарға таралуы

халықтардың арасындағы мәдени қарым-қатынасты дамытуға үлкен септігін тигізді. Солтүстік Сұң династиясында кітап басудың пайда болуынан көп ұзамай, Орталық Азиядағы ұйғыр халқы кітап басуды үйренеді /6/. Қытай деректерінде кітап басу өнері Орталық Азияға Юань династиясы кезінде жетеді. Мысал ретінде Шыңғысханның немересінің ксилографияны кітап басуда қолдануды бұйырғаны бола алады. Осылайша кітап басу Орталық Азияда кең етек жаяды. Қытайдың кітап басу өндірісі Орталық Азия арқылы Батысқа тарайды. Ортаазиялық саудагерлер кітап басу мәдениетін таратуда негізгі рольді атқарды. Осылайша, олар халықтардың мәдени өмірін байытуға өз үлестерін қосады.

1. 王介南《中外文化交流史》，上海出版2004年，216
2. 刘迎胜《丝路文化》，浙江人民出版社1995年，144
3. 克林凯《丝路古道上的文化》新疆美术摄影出版社1994年，148
4. 余太山主编：《西域文化史》，中国友谊出版公司，1996年，105
5. 王介南《中外文化交流史》，上海出版2004年，215
6. [法] 费琅（编），耿昇等译：《阿拉伯波斯突厥人东方文献辑注》，中华书局1989年，93

В статье говорится о широком распространении материальной культуры Китая на Запад по трассам Великого Шелкового пути. О бесценном вкладе и влиянии культуры Китая на мировую культуру.

In the article it is said about the wide expansion of the material culture of China to the West by the roads of The Great Silk Way. About the invaluable contribution and impact of China's culture on the culture of the world.

А.А. Алыбаева

АРАБ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТІЛІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Салыстырмалы-тарихи және типологиялық тіл білімі, тікелей теоретикалық түрінен басқа қолданбалы өзгешелікке ие болуы қажет. Сондықтан, ізденудің объектісі саналатын тілдегі қазіргі мәселелерге жүгіну қажет. Қазіргі кезде Таяу Шығыс жайлы информацияны жеткізу туралы өткір сұрақтар туындап

отыр. Әсіресе, араб елдерінің құқықтық жүйесі жайлы мағлұмат жоқтың қасы. Негізінен елімізге Араб әлемі жайлы информация, сол елдерде болып жатқан процестер мен өзгерулер үшінші қолдан, немесе толыққанды емес күйде, немесе кешігіп келеді. Бәріне мәлім, ізденушінің

алдында әрдайым мәдени бөгем болады. Ол негізінен тілдік бөгемге байланысты.

Заңдық мәтіннің мағынасы оны оқу барысында көрінеді. Ол мәтінді мағынамен қамтамасыз ететін интерпретатор болу керек. Алайда, интерпретаторлардың интеллектуалды қабілетінің (білімі, мәдени деңгейі, соның ішінде құқықтық) әртүрлі болуына байланысты, мағына әртүрлі болуы мүмкін. Заң шығару техникасының жалпы мақсаты болып, құқықтық нормалар мәтінінің қол жетерлігіне жету (олардың мағынасы жағынан). Алайда, ол заң мағынасына және заң дәлдігіне қайшы келмеуі керек.

Құқықтық акттың сыртқы түсіндірмесі; құқық (заң) адамдардың санасы мен еркіне тек тілдің көмегімен әсер етеді. Сол тіл арқылы құқықтық жарлықтар мазмұндары жайлы информация жеткізіледі. Тіл көмегімен заң шығарушының ойы сыртқы қолданысқа қабілетті.

Бұл мақала араб елдеріндегі заңдық тілге, құқықтық терминдерге, құқықтық тілінің дамуына арналған. Европа мен АҚШ-тың заңдық техникасы еліміздің тіл білімімен қалай болса да зерттелген. Алайда, Таяу Шығыстың заңдық техникасы елімізде мүлде зерттелмеді десек болғаны.

Қазіргі кезде араб әлемі жайлы мағлұмат Қазақстанға агенттіктер арқылы немесе Ресей дерек көздері арқылы келеді. Араб елдерінің құқықтық тілдерінің ерекшеліктерін зерттеу практикада заңдық документтерді заңды түрде аудару түсінігімен байланысты болып келеді.

Біздің ойымызша, қысқаша айтқанда араб елдерінің құқықтық тілінің қалыптасуына және дамуына әсерін тигізген мына факторлар:

Исламдық заңтану әсерінің факторы – фикх және оның құрамы құқықтық құраушы Құрандық белгілеулер, құқықтық мазмұнды хадистер, құқықтық доктрина - исламдық құқықтық мектептердің теориялық ережелеріне негізделген;

Жерорта теңізінің аймақтық құқықтық жүйесіне римдік құқықтың әсерінде көрінетін, тілдік үздіксіздің лингвогеографиялық факторы;

Құқықтық араб тілінің құрылуына әсер еткен лингвогеографиялық фактор.

Енді осыларға қысқаша тоқталып өтейік. Ең бірінші болып Құқықтық араб тілінің базалық категорияларының орнауына әсер еткен фактор ретіндегі фикхтың (исламдық заңтану) лексикалық және синтаксистік құрылымын айтайық.

Араб құқықтық тілінің қалыптасуына әсер еткен фактор осы фактордың мазмұнын ашайық. Фикхтың түсініктемелік аппараты деп біз, араб халифатының құқық тәжіриесінде қалыптасқан, және де кейіректе, мемлекетті исламдық ұстанымдар бойынша құрған елдерде қолданылған түсінік ретінде түсінеміз. Араб құқықтық тілінің түсініктемелік аппаратының бұл сегменті түйсікпен қабылдауға неғұрлым күрделі болып келеді, себебі Ресей елінде құқық діннен әлде қашан бөлінген.

Араб елдерінің заң техникасының тілі табиғи тұрғысынан исламның фундаменталды діни постулаттарының рөлімен әлі күнге шейін санасатын болып келеді. Араб елдерінің құқықтық тілінің дамуы ислам заңтануының болуы – фикхпен тығыз байланысты.

Құқықтық араб тілінің лексикасының кезеңдерге бөлінуі.

Ағылшын тілінде фикхтың анықтамасы доктор Джордж Макдисимен: "The Juridical Theology of Shafi'i: Origins and Significance of Usul Al-Fiqh," кітабында берілген. Оның пікірінше, араб елдерінің осы заманғы құқығында түсініктер, келесі тарихи дауірдің тілдерінен берілген:

Құрандағы құқықтық араб тілі, Құранның құқық құраушы аяттарының түсініктемесі: исламның тек құлықтылық-дүниетанымдылық негізі болып қана емес, құқықтық архетиптердің де негізі болып келеді;²

Суннадағы құқықтық араб тілі (хадистерден): әртүрлі жағдайлардағы Мұхаммед пайғамбарымыздың (салла Аллаху алейхи уа салам), істеген істері мен пікірлері жайындағы аңыздар тілі, соның ішінде құқықтық аңыздар, хадистер, әңгімелер;

Исламдық заң мектептерінің құқықтық араб тілі;

Осман империясының немесе сол уақыттағы империядағы құқықтық араб тілі;

Отаршылдық дәуірдің (араб елдері батыс елдерінің отарында болған уақыттағы) құқықтық араб тілі;

Өзіне батыс елдерінің заң тілінің элементтерін қосатын қазіргі заманғы құқықтық араб тілі: Араб аймағындағы елдерге еуропаның құқықтық теориясының енуіне байланысты пайда болған (құқықтық араб терминдері);

Араб тіліне аударылған осы заманғы, бірыңғайланған құқықтық лексика мен құқықтық терминдер, мысалы, INCOTERMS терминологиясы, және де жаңа кезеңде пайда болған, құқықтық институттарды сипаттаушы осы заманғы лексика.

Жоғарыда келтірілген тізім бізге, құқықтық араб тіліндегі лексикалық бірліктердің олардың шығу тегінің көзқарасы жағынан алуан түрлілігін көрсетеді. Мен А.Н. Аллоттың мына пікірімен келісемін: араб тілінен заңдық мәтіндерді аударғанда лексикалық бірліктердің барлық спектрі назарға алынуы тиіс.

Белгілі исламтанушы С.Махмасанидің ойынша фикх әдістемесі негізгі үш құрастырушыға негізделген: Құранға, хадистерге және факихтердің еңбектеріне (исламдық мемлекеттің болу кезеңінде шығармашылық құқық және құқық қолдану мен айналысқан ғалымдар). Сонымен Құран тілін және хадистерді, құқықтық араб тілін қалыптасуына әсер еткен факторлар ретінде қарастырайық.

Араб елдерінің құқығының лексикасының Құрандық құрамасы, Құранның құқық құраушы аяттарынан тура немесе жанама шығатын уланғайыр лексикалық қат болып келеді. Бұл лексикалық қат ислам заңтануының (фикх) негізі болып келген және де араб елдерінің құқықтық тілінің болуы кезінде ұзақ жылдар бойы өзгермеген, және осы кезде де араб елдеріндегі заң тезаурусының негізін қалауды жалғастырады. Лексиканың бұл қатының үлкен мәнділігінің тағы

бір себебі, оның бір кездегі тарихи тұрғыда ислам елдерінің қауымдастығында болған араб емес елдердің көбісінің лексикасының кіретіндігінде. Араб елдерінің құқықтық лексикасының Құрандық құрамасы уақыты бойынша Мединадағы сол заманғы өмірмен, тұрмыспен құрылған бірінші ислам мемлекетімен тығыз байланысты.

Құранның (құқық құраушы аяттары) Құрандық лексиканы көрсету құралы болып табылады. Құрандағы құқық құраушы аяттардың негізгі ерекшелігі, ондағы құқықтық норманың айқын берілмегендігі болып келеді: Құранның аятында берілген белгілеулер кейін басқа нормалардың бейнелері болады. Құранның құқық құраушы аяттарынан құқықтық нормаларды шығару қажеттілігі, ислам заңтануында фикх деген саланың өмірге келуін мәжбүр етті. Араб елдерінің құқықтық тілінің Құрандық құрамалық лексикасының мысалы ретінде құқықтық негіздерден міндеттемелік құқыққа (азаматтық құқықтың саласы) және мұрагерлік құқыққа (қалай араб тілінде болса, солай аудармалары да) қатысты ұстанымдылықты келтірейік. Мұрагерлік құқық саласы *فرائض* араб елдерінде ең қиын салалардың бірі болып келеді.

Араб тілінен орысшаға және араб тілінен ағылшын тіліне аудармалардағы заңдық стильдің лексикалық бірліктеріне салыстырмалы талдау жүргізейік.

Аят 176 Әйелдер Сүресінен Текст 1
 الْأُنثِيَّانِ بَيْنَ اللَّهِ لَكُمْ أَنْ تَضَلُّوا وَاللَّهُ بِكُمْ شَيْءٌ عَلِيمٌ .
 (مما ترك و إن كانوا إخوة رجالا و نساء فلاذكر مثل حظ و هو يرثها إن لم يكن لها ولد فإن كانتا إثنين فلهما الثلثان إن أمرو أهلك ليس له ولد و له أخت فلها نصف ما ترك يستفتونك قل الله يفتيكم في الكلالة)

Берілген құқық құраушы аятта мұрагерлік құқық жағынан құқықтық ұйғарымдар бар. Бұл ұйғарымдардың өзгешелігі оларда сакральды сипаттамасының бар болғандығында, және бұл, тілде тура көрсетілген: (Алла сіздерге жайында шешім береді., Алла сіздерге түсіндіреді.

Текст 2. аят 282 Бақара сүресінен.
 بكم و اتقوا الله و يعلمكم الله والله بكل شيء عليم .
 (تبايعتم ولا يضار كاتب ولا شهيد و إن تفعلوا فإنه فسوق بئناكم فليس عليكم جناح إلا تكتبوها و اشهدوا إذا

و أدنى الا ترتابوا الا أن تكون تجارة حاضرة تديرونها
أو كبيراً الى أجله ذلكم أفسط عند الله و أقوم للشهادة
الشهداء إذا ما دعوا ولا تسأموا أن تكتبوه صغيراً
أن تضل أحداهما فتذكر احداهما الاخرى و لا ياب
يكونا رجلين فرجل و امرأتان ممن ترضون من الشهداء
و ليته بالعدل و استشهدوا شهيدين من رجالكم فإن لم
الحق سفيها أو ضعيفاً أو لا يستطيع أن عمل هو فليمل
ليثق الله ربه ولا يبخص منه شيئاً فإن كان الذي عليه
أن يكتب كما علمه الله فليكتب ليمثل الذي عليه الحق و
مسمى فاكتبوه و ليكتب بينكم كاتب بالعدل و لا ياب كاتب
(يا أيها الذين آمنوا إذا تدينتم بدین إلى أجل

Екінші үзінді де қарыздық келісім шарттарды орындау нормаларына байланысты мысал келтірілген. Бұл екі мысал да қазіргі заманғы заңдық деректерге жатпайды, алайда олардың ішіндегі шектеуші әрекеттер қазіргі араб қоғамындағы қазіргі заң шығаруға еріткі болды. Бұндай құқықтық араб тілінің ерекшеліктері кейбір терминдердің шығу тегін анықтауға көмек етеді.

Логикалық құрылымының көзқарасы жағынан араб елдеріндегі құқықтық тілдің Құрандық құрамасы.

Лексикалық сәйкестіктер көзқарасы жағынан жоғарыда келтірген мәліметтердің аудармаларын талдап, мынадай шешімге келдім, Құранның аяттында ереже жасаушы құрылымы, ағылшын тілінде қалай болса, қазақ тілінде де, орыс тілінде де солай аударымдарда мына схема бойынша құрылған: (Егер А болса, онда В, егер А болмаса, ондаса С). Ағылшынша аудармаларда бұл былай естіледі: **"When you doing something ... do something"**. Бұл аятты ағылшын тіліне аударғанда модальды операторлар қолданылады: should do, should not do, let no harm in ... Бұл аяттың қазақша аудармасының императивті құрамасы былай көрінеді: (Егер бірдеңе істегің келсе... онда бірдеңе жаса). Берілген құрылым, кез-келген елдің құқық тілінде табылатын құқықтық норма бейнесінің классикалық күйін білдіреді.

Берілген құрылымның моделі былай көрсетілуі мүмкін: (Егер А болса, онда В *إن شيء و شيء فشيء* және де, (егер сіз бірдеңе жасасаңыз, онда мынаны жасаңыз *إذ فعلتم فافعلوا*). Тұтас алғанда, берілген логикалық құрылымда құқықтық норманы үш негізі бөлшектерге бөлу көрінеді:

гипотеза, санкция және диспозиция, бұл В. С. Нерсесянцтың құқық, адамдық қоғамдастықтың ажыратылмайтын элементі болып келеді және де тыйымдар мен рұқсат етулерге негізделген, деген тезісін растайды. Біздің зерттеуіміз үшін қызығушылық тудыратын нәрсе діни мотивирленген операторлар. Алғашында олар Құранда пайда болды. Сакральды заңдық тілмен техникалық заңдық тілді бөлу синонимдік жұптардың құралуына әкелді. Мысалы, Құранда рұқсат (шешім) екі әртүрлі операторлармен белгіленеді бейтарап және діни мотивирленген. Діни-мотивирленген рұқсат етулер (حلل) *hallala* түбірінен (рұқсат ету, жария ету, халал) құралған, бейтарап

(جاز) *gaza* (рұқсат етілген) түбірінен, (يجوز) *yaguzi* (рұқсат ететін). Діни-мотивирленген ұйғарымдар (فرض) түбірінен құрылған (белгілеу), бейтарап, мысалы, (عليكم أن تفعلوا) (сіздің үстіңізде мынау және анау).

Субъекттердің жігерлі жүріс-тұрысының сакральды операторларының бар болуы құқықтық ұйғарымдар екі топқа бөлінеді деп ұйғарылды: бірінші топқа Алланың ашып айтуларында берілген ұйғарымдар, екінші ұйғарымдар тобы бірінші топтың белгілерін техникалық іске асыру үшін адамдар мен жасалады. Сол себептен бірінші топтың модальды операторлары екінші топтың модальды операторларынан басым келеді. Құқықтық нормаларға мағына беру және олардың басымдылықтарын анықтаған кезде жаңылыс болмау үшін модальды операторларды бұл бөлу қатаң түрде ұстану керек болған. Құқықтағы аспандықты және жердікті шекаралау үшін ғылым керек болды – фикх, ол антикалық логиканың жетістіктеріне негізделген әдейі әдістемелік аппарат шығарды.

Құқықтық араб тілінің хадистік құрамасы.

Фикхпен берілген шығармашылық құқық моделіне сәйкес, Құрандық жағдайларды талдаудан кейін, өткен шақта құқық құраушы Құрандық аятты қолдану тәжірибесі талданады (өзіндік құқық қолдану өнегесі): Суннада берілген

ұқсас жағдайлар талданады, яғни халықтарға айтылуларға және Мұхаммед пайғамбардың (саллаАллаху алейхи уа салам) шешімдері осы үшін сәйкес хадистер талданады.

Хадистер (حديث) аңыздар – (көпше түрі (أحاديث)- аңыз, мұсылман қауымының өмірінің әртүрлі діни-құқықтық жақтарын қозғаушы Мұхаммедтің (саллаАллаху алейхи уа салам) сөздері мен іс-әрекеттері жайында). Екі бөлімнен тұрады: матн (متن) және иснада (إسناد) деп аталатын өзіндік мағлұматтық- адамдарды атап өту, ұрпақтан- ұрпаққа бір-біріне мәтінін жеткізген.

Құраннан кейін екінші болып хадистер құқықтың көзі деп саналады, оларға Сунна негізделген, және де оларды исламның идеяларымен принциптерінің басым бөлігі бар. Атап айтқанда, хадистер Халифаттың пайда болуы мен мұсылмандардың жаулап алуларынан кейін пайда болған жаңа социалды және идеялық жағдайларға исламның құралы болып келеді.

Хадистер мысалдарын келтірейік.

Мәтін 1.

alhadltu 'fcawwalu 'an 'abdi 'llahi bni 'umara radV 'llahu 'anhuma 'an rasuwli 'llahi ~>annahu qala >ida tabaya-a 'Irraguluni fakullu wahidin minhuma bi-alhtari ma lam yatafarraqa wakana gam? a³aw yuhayyirwahaduhuma 'Sahara . fatabaya-a.-'alaa dalika . faqad wagaba 'lbay-u .

عن عنهما الله رضي عمر بن الله عبد عن الأول الحديث بالخيار منهما واحد فكل الرجلان تباع إذا قال أنه الله رسول فقد ذلك على فتبايعا . بخير أو جميعا وكانا يتفرقا لم ما ألبيع وجب

254 *alhaditu 'Ittant qala qala rasuwlu 'llahi sallaa 'llahu <alayhi wasallama 'Tbayybani bi-ulhiuri mü lam yatafarraqd >aw qula hattaa yatafarraqu fain sadaqa wabayyanu buwrika lahutnu ft bay-ihimu . wain katama wakadaba-muhiqat barakatu baijihimu.*

سلم و عليه الله صلى الله رسول قال الثاني الحديث و صدقا فئن يتفرقا حتى قال أو يتفرقا لم ما بالخيار البيعان بركة محقت كذبا و كتما وئن . بيعهما في لهما بورك بينا بيعهما

Бұл хадистер заңды құжат болып келмейді. Бұл хадистерге ұйғарымдар қандай да бір мемлекеттік ұжымдардың

шешіміне емес Алланың Елшісінің (салла Аллаху алейхи уа салам) беделіне негізделеді.

Алайда, хадистер мемлекеттік нормативтік акт күшін иеленбесе де олар барлығымен мойындалатын, іскерлік айналым рәсімдерін белгілейді. Сол себептен, Таяу Шығыс өңірінде жұмыс істейтін заңгерлер іскерлік айналым рәсімдеріне арналған барлық хадистерді болмаса да, ең құрғанда осы рәсімдердің шығу тегін білу қажет. Осы топтың басқаларының көбісі сияқты бұл хадисте араб заңгерлерінің құқықтық санасына шындап әсер етеді.

Құқықтық араб тілінің құрылуына әсер еткен лингвогеографиялық фактор.

Еуропа ғылымындағы лингвогеография мәселесі.

Таяу Шығыс елдерінің құқығының Norman Anderson, Dawoud El Alami, Chibli Mallat, Fathi Kemicha, W.M Ballantyne, Nicholas Dylan Ray, N. Karam, Samir Saleh және тағы басқа кеменгерлерінің қаламұшынан шыққан араб елдерінің құқығы бойынша сан алуан еңбектері, араб елдерінің құқығына және Таяу Шығыс елдерінің заң техникасы тіліне қызығушылықтың өсуі жайында куәландырады.

Ресейде араб елдерінің құқық мәселелері Р. Л. Сюкияйненнің, және тағы басқа еңбектерінде қарастырылған. Ал, Ресейдегі араб елдерінің заң техникасы тілінің қабылдауы жайында болса, жариялауларға қарағанда Ресейлік құқықтанушылар өзінің көпшілігінде араб елдерінің құқығы «исламдық құқықтық жанұяға» кіреді деген көзқарасты қабылдады. Бұндай тоқтама С.С. Алексеев, Нерсесянц, Венгерова және тағы басқа осы сияқты ресейлік мемлекеттік және құқықтық теоретиктердің еңбектерінде қолдауын тапты. Біздің елде де ресейлік пікірді басшылыққа алып оны исламдық құқықтық жанұяға кіргізді. Әрине, негіз ретінде діни факторды басшылыққа қоятын мұндай көзқарас, сөзсіз араб елдерінің құқығының кейбір өзгешеліктерін көрсетеді, алайда сол не басқа институттарды идентификациялау процесінде діни факторды абсолюттандырау

заңгер-қолданушылардың (заңгер-практиктер) оны қабылдау процессін қиындатады.

Араб елдерінің құқықтық тілінің эволюциясымен болуына ықпал еткен факторларды талдау үшін лингвистикалық география әдістерін қолдану.

Лингвистикалық география ұстанымдарына сәйкес араб тілі екі мұхит тілі болып келеді. Үнді және Атлантикалық – Йемен мен Мароккоға дейін. Араб тілдес ареалдың географиялық жағдай араб тілінің батыс және ислам өркениетінің арасындағы интенсивті тілдік ұштасу аймағында болуына әкелді. Исламдық діни арнада дамыған мемлекеттерде, араб тілі, негізі құқықтық көзінің тілі ретінде маңызды рөл атқарады.

Құқықтық араб тілінің дивергенция процессі оның исламдық бұынғысымен және араб мемлекеттерінің қазіргісімен байланысты.

19 ғасырдың аяғы мен 20-ғасырдың барысында араб тілінің орбитасынан бірқатар тілдердің шыққаны байқалады. Оған жарқын мысал ретінде Түркияның құқықтық тілінің өзгеруі. Кейбір елдердің мемлекеттік тілдерінің арабтық емес алфавитке өтуі сол елдердің құқықтық тілдерінің дивергенциясына және араб мемлекеттерінің құқықтық тіліне әсер етті.

Жаһандану процесстеріне байланысты фикхтың араб терминдерінің интернационализациялау процессі басталып әлі жалғасуда. Ол ағылшын тілі арқылы жүргізіліп отыр. Қазіргі құқықтық араб тілінің Құрандық және хадистік құрамдастырушы элементтері Европа елдерінің құқықтық тілдерінде аналогтары жоқ. Сондықтан, олар араб мемлекеттерінің құқық тіліндегі баламасыз лексика тобын құрайды.

Араб тілінің заңдық терминологиясының бірінші тобы — діни-мотивирленген болып келеді және деректерде (теоретикалық және концептуалды маңызы бар) қолданылады. Екінші топтың терминологиясының ол бейтарап болып келеді. Екінші топтың терминологиясы қолданбалы заңдық мәтіндерде қолданылады. Сонымен қатар, рецепиент ретінде шетелдік мәдениет өкілі болып келген кезде қолданылады. Өйткені ол исламдық

заңтану (фикх) саласыда білімі аз болады. Алайда, фикх негіздерінің бастапқыларын білмеуі аймақтарда жұмыс істейтін заңгерлерді фикх негіздерін оқымаудан босатпайды. Өйткені оны оқып, үйрену олардың «исламдық ареал» елдерінің заңдық мәдениеті теңбе-тең қабылдауына әсерін тигізеді.

Араб құқықтық деректерінің негіздемесі құқықтық тілдің ерекшеліктерінде тығылған. Модальды операторлардың, яки терминдердің, топтарға бөлінуі әлі де сақталуда. Сондықтан араб тілі фундаменталды (негіздемелі) болып есептеледі. Мысалы, қазақ тілінен айырмашылығы, егерде бізде «тыйым салынған» немесе «істемеу қажет» оны біз заңмен немесе моральды жағынан тыйым салынған деп түсінеміз. Араб тілінде императивті білдірудің екі түрі болады. Біріншісі діни-мотивирленген мысалы, *حلال* *halalun*, және бейтарап *يجوز* *yaguzu*.

Араб тіліндегі заңдық мәтіндердің қазақ тіліне немесе орыс тіліне аударған кезде императивті және диспозитивті нормалардың модальды операторларының ерекшеліктеріне назар аудару қажет. Егерде императивті норманың модальды операторы діни болып келсе, онда оның дерек көзі мен тарихына назар аударып тәржімалау қажет. Егер мәтінде «*حرام*» *haramun* сөі кездессе, онда оны «Құранда тыйым салынған» деп аудару қажет, немесе мысалы «*يسن*» *yusannu* сөзі келсе, «хадистерге пайғамбар с.ғ.с. беделімен тыйым салынған деп аудару қажет. Егер мәтінде императивті және диспозитивті заңдық нормалардың бейтарап модальды операторлары кездессе, оны дерек көзіне сүйенбей аудару беруге болады.

Бұндай аударма принциптері араб тілінен ағылшын тіліне заңдық мәтіндерді аударатын батыстық аудармашылардан байқауға болады. Егер жоғарыда айтылған факторларды орындамай, яғни бүкіл модальды операторларды бейтарап деп аударсақ. Онда мәтіннің мағынасының үлкен бөлігі жоғалып кетеді.

Сонымен қатар, араб құқықтық салаларын, тарауларын, институттарын аударған кезде, олардың көбісі римдік құқықтан алынғанын ескеру қажет. Бұл екі

терминологияның ұқсастығы негізінен азаматтық-құқықтық мәтіндерде және қылмыстық және азаматтық процесстерге байланысты мәтіндерде байқалады. Отбасы, мұрагерлік құқықта, қылмыстық-құқықтық лексика және терминология саласында мүлде өзгеше. Сондықтан, осындай мәтіндерде кездесетін терминдерді, заңдық түсініктерді тәржімалаған кезде бұл түсініктердің этимологиясын ескереу қажет.

Осыған байланысты, соңғы жылдары терминдер мен термин жүйелерінің унификациясының мынадай түрі қолданылады: термин және термин жүйелерінің халықаралық және ұлттық деңгейдегі гармонизациясы. Әртүрлі тілдегі, термин жүйелердегі бірдей терминдерге жетуге тырыспай, терминтанушы-ғалымдар және пәндік өкілдері

әртүрлі деңгейдегі терминдер мен термин жүйелерінің бірдей ұқсастығына онша мән брмейді. Екі тілдегі баламасын қолдана береді. Алайда екі тілдің (терминдер қолданылатын) ерекшеліктері ме айырмашылықтарын, сөз құрастыру әдістерін, фонетикасына, сөз байланысына мән бөлуі керек. Сонымен қатар тағы бір теорияға, концепцияға, көзқарастар жүйесіне тәуелді, яғни терминдер енген тілге тәуелді болады, өзгерістерге, флексияға ұшырайды.

Эта статья о формировании арабского правового языка и о факторах повлиявших на его образование.

This article is about formation of Arabic jurall language and factors that have an influence to its initiation.

С.В.Ананьева

КЛАССИКА ВОСТОКА И КАЗАХСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Взаимные связи между отдельными регионами мира, между Востоком и Западом, уходящие своими корнями в далекое прошлое, в глубь веков, помогают ныне по-новому, более углубленно и всесторонне воспринять картину литературного процесса, ибо движение литературы и движение истории взаимосвязаны. Каждая культура имеет законное право на уважительное отношение к себе. Но современный мир, признавая и приветствуя разнообразие культур, эволюционирует в сторону универсальной цивилизации, основными принципами которой будут принципы мира, терпимости и согласия. Особо актуальным в современном мире становится тезис о единстве в многообразии.

Казахская литература и классика Востока связаны многими нитями. Об этом книги и многочисленные исследования доктора филологических наук, профессора, известного специалиста в этой области У.К.Кумисбаева, который начинал свой творческий путь как поэт. Его перу принадлежат более 10 поэтических сборников, два из которых вышли в Москве, в перево-

де русских поэтов: «Горячий кумыс» (1976) и «Степная рапсодия» (1983). У.К.Кумисбаев переводил стихи русских поэтов на казахский язык, и русские поэты переводили его произведения, которые были опубликованы на страницах «Юности», «Авроры», «Известий». В альманахе «Литература и ты» стихотворения казахского поэта вышли с предисловием Олжаса Сулейменова. Сборники, представленные на суд всесоюзного читателя (старый, добрый термин), получали доброжелательные отзывы. Это открыло поэта.

Вторым увлечением на всю жизнь стала наука, востоковедение. Глубокий литературоведческий труд, с этой точки зрения, представляет собой книга У. Кумисбаева «Казахские и персидско-арабские литературные связи XIX-XX в.в.», в которой предпринята одна из первых попыток раскрыть глубокие связи казахского фольклора и письменности со знаменитой арабской эпопеей «Тысяча и одна ночь». Автор монографии прослеживает, как через устное народное творчество восточные сюжеты постепенно проникали в письмен-